

УДК 327

Євгенія Артџомова*Дніпропетровськ, Україна***ЄВРОСКЕПТИЦИЗМ ТА ГЕОПОЛІТИЧНА ТРАДИЦІЯ
ФРАНЦУЗЬКОГО ПОСИБІЛІЗМУ**

Розглядається специфіка французького євроскептицизму, впливу геополітичної традиції посибілізму на формування його зовнішньополітичної платформи.

Ключові слова: *євроскептицизм, посибілізм, Франція, Європейський Союз, європейська інтеграція, Рух за Францію, Національний Фронт.*

Yevheniia Artyomova*Dnipropetrovsk, Ukraine***EUROSCEPTICISM AND GEOPOLITICAL
TRADITION OF THE FRENCH POSSIBILISM**

The article discusses the specificity of the French Euroscepticism, the impact of geopolitical tradition of possibilism on the formation of its foreign policy's platform.

Keywords: *Euroscepticism, possibilism, France, the European Union, European integration, the Movement for France, the National Front.*

Евгения Артемова*Днепропетровск, Украина***ЄВРОСКЕПТИЦИЗМ И ГЕОПОЛІТИЧЕСКАЯ ТРАДИЦІЯ
ФРАНЦУЗКОГО ПОССИБИЛИЗМА**

Рассматривается специфика французского євроскептицизма, влияния геополитической традиции POSSIBILITY на формирование его внешнеполитической платформы.

Ключевые слова: *євроскептицизм, POSSIBILITY, Франция, Европейский Союз, европейская интеграция, Движение за Францию, Национальный Фронт.*

Специфіка геополітичного положення Франції в Європі, як відомо, визначається поняттям «посибілізм». Автор відповідної геополітичної концепції Поль Відаль де ла Блаш пропонував розгля-

дати географічне середовище як певну «можливість», потенціал, здатний як стати реальним політичним фактором, так і залишитися нейтральним, що пов'язано з людиною, яка проживає в межах певного простору. Стверджуючи «почуття свободи» людської волі, він протиставляв його «почуттю простору» німецьких геополітиків.

Цей дух посибілізму зумовлений самою геополітичною природою французької державності, що сформувалася, з одного боку, в центрі європейського простору і європейської історії, а з іншого – була відкрита Атлантичному океану. Звідси як прагнення реалізувати потенціал континентальної гегемонії, так і намагання утвердитися в якості морської сили й колоніальної імперії. В цьому сенсі історія Франції являє собою як чергування «хвиль» континенталізму і атлантизму, так і внутрішньополітичну боротьбу між прибічниками цих двох тенденцій у французькій геополітиці.

Історично Франція у суто теллунократичному дусі розглядала євробудівництво як певне зовнішнє продовження Франції, її соціальної моделі. Втім європейська політика Франції відрізнялася деякою іманентною подвійністю, протиріччям. З одного боку, Франція щиро виступала за будівництво об'єднаної Європи, справедливо вважаючи, що тільки в «європейському концерті» вона зможе зберегти свою роль на міжнародній арені. Тривалий час «ідеологія та інституційна структура Європейського співтовариства формувалися переважно в рамках французької традиції управління і концепції громадянського адміністрування»¹.

З іншого боку, Франція досить болісно сприймала неминуче обмеження національного суверенітету в ході посилення інтеграції. Звідси дещо інша природа французького євроскептицизму, на відміну від британського. Все це свідчить про значний вплив геополітичної свідомості на дискурс європейської інтеграції, і зокрема – на євроскептицизм як його важливу складову.

Не можна забувати й того впливу, який здійснив на формування французького ставлення до європейської інтеграції досвід трьох війн з Німеччиною протягом менше одного століття. Саме тому характерними рисами французької післявоєнної геополітики були

---

¹ Лукин В.Н. Современный дискурс европейской интеграции: институциональный и культурный аспекты / В.Н. Лукин, А.В. Мусиенко [Электронный ресурс] // Теоретический журнал «Credo». – 2007. – Режим доступа: <http://credonew.ru/content/view/645/59/>

підвищена увага до стану франко-німецьких відносин, прагнення бачити Європу замиреною і об'єднаною. Тільки в урівноваженому геополітичному просторі в європейському союзі зі своїм колишнім супротивником Німеччиною бачилася французьким геополітикам можливість збереження Францією своїх міжнародних позицій і подальшого розповсюдження французької культури.

Франція – єдина незалежна ядерна держава в західному світі, адже Британія такою не є, оскільки її невеликий арсенал, що становить 30 % реальної ударної потужності французького, цілком залежить від американського «ключа-дубліката». Ядерний статус держави розглядається у Франції як чинник, що урівнює сили держав, які володіють ним, незалежно від їх територіальних характеристик.

У другій половині ХХ ст. зовнішня політика Франції відрізнялась наступністю, заснованою на незмінних пріоритетах. Це – побудована на володінні ядерною зброєю незалежність від США; європейське співробітництво, що передбачає економічну інтеграцію, але в політичній сфері орієнтоване на міждержавну кооперацію; франко-німецьке примирення, підстраховане дружніми відносинами з Москвою; а також збереження впливу у «третьому світі», перш за все у старих колоніях, що зберігають Франкофонію, тобто Середземномор'я та Африки. Незважаючи на певні корективи, що вносилися президентами Ф. Міттераном і Ж. Шираком у цей курс, визначений Ш. де Голлем і спрямований на примноження «величчя Франції», він в основних рисах зберігався до того часу, коли Н. Саркозі не повернув Францію у військову організацію НАТО, а Ф. Олланд не поступився Німеччині лідерськими позиціями у визначенні антикризової європейської політики.

Поступове зменшення ваги Франції в європейських структурах, що особливо стало відчутно у процесі розширення ЄС та зумовлених цим процесом інституційних реформ, які спричинили зростання євроскептицизму.

У Франції євроскептицизм існує, передусім, у вигляді руху за суверенітет. Тож антиєвропейські організації і партії, перш за все, виступають за збереження суверенітету європейських країн в рамках спільної Європи та збереження можливості проведення ними самостійно політики. Але нещодавно все змінилося і у Франції через економічні проблеми, ріст безробіття, інфляцію та проблеми пов'язані з іммігрантами з країн Африки і Близького Сходу, рей-

тинг довіри до ЄС впав і більшість французів підтримують ідею виходу із Союзу.

29 травня 2005 р. французькі виборці відкинули запропонований проєкт Європейської Конституції (54.68% до 45.32% при явці 70%). Заздалегідь жодних публічних обговорень документа не проводилося, а отже, чіткого розуміння в питаннях законодавчих процесів, інституційних компетенцій, стосунків між текстом і безпосереднім формуванням союзної політики серед населення не було. Багато критиків Основного Закону ЄС з числа обізнаних з його змістом стверджували, що вона концентрує ще більше влади в руках Європейської комісії, яка, на їх думку, недостатньо демократична. Стурбованість викликали також лібералізація ринків товарів і послуг, можливість припливу дешевої робочої сили і кримінальних угруповань, а отже, зростання безробіття і зниження рівня соціальної захищеності.

Практика ігнорування волевиявлення громадян, підтвердженням чого були неодноразові ситуації навколо референдумів щодо вступу до ЄС (Ірландія) або щодо ухвалення проєкту Європейської Конституції (Франція, Нідерланди), за словами Б. Кагарлицького, «лише зміцнила мільйони людей в переконанні, що Євросоюз і демократія несумісні: або розвиток ЄС призведе до удушення демократичних інститутів і практик, або сам цей союз буде знищений заради збереження громадянського суверенітету європейців»².

На цьому тлі у Франції почала зростати популярність євроскептичних політичних сил, що особливо проявилось в останні роки під впливом кризових процесів в євросоні.

Одним з впливових рухів євроскептичного спрямування є Рух за Францію, який був заснований в 1994 р. Сьогодні Рух за Францію грає визначальну роль в прийнятті багатьох законів в Брюсселі. Рух за Францію виступає за «Європу націй». «Європа націй», за словами Ж. Бертю, віце-президента Руху, означає Європу, в котрій нації залишаються суверенними. Однак це не означає, що нації не співпрацюють. Рух за Францію розвиває свою європейську програму, пропонуючи альтернативу Європейському Союзу. Ця програма носить назву «Інша Європа». В ній йдеться, про те що по

---

² Кагарлицкий Б. Евроскептиков все больше: По всему континенту стремительно нарастают «антиевропейские» настроения / Б. Кагарлицкий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://globalconflict.ru/analytics/39801-evroskeptikov-vse-bolshe-po-vsemu-kontinentu-stremitelno-narastayut-antievropejskie-nastroeniya>

своєї природі ЄС повинен бути асоціацією націй. Союз має бути лише інструментом, котрий залишається у підпорядкуванні держав-членів. Його юридичною формою має бути асоціація. Основний принцип асоціації повинен бути в тому, що всі рішення приймаються одногосно. Лише другорядні рішення приймаються більшістю голосів. Важливо включити до законодавства ще одну статтю про те, що держава завжди має право протистояти рішенням, котрі зачіпають важливі для неї інтереси. Цей рух завжди виступав за те, щоб Європа контролювалася демократичним шляхом, тобто конкретно демократичними країнами. Кожну окрему демократію потрібно наділити правом вето чи правом не участі, що боротися з ефектом віддаленості європейських інститутів. Рух за Францію виступає за те, щоб кожний народ приймав участь в європейському будівництві, діючи в своєму ритмі і в своїх інтересах, тобто, щоб була певна диференціація.

Цей рух відкидає Європу без кордонів і без спільної культури. Таким чином, Рух за Францію виступає за «європейську» Європу, в котрій Франція збереже свою ідентичність і вплив. Наприклад, у своїй кампанії проти Європейської Конституції лідер Руху за Францію робив основний акцент саме на проблеми членства Туреччини в ЄС. Рух за Францію закликав сказати всім народам Конституції вирішальне ні. Конституція на думку лідера Ф. де Вільє, допоможе відкрити всі хвороби ЄС. На виборах в Європарламент в 1999 р. партія в альянсі з Об'єднанням за Францію Ш. Паскуа отримала 13 місць. А в 2004 р. партія приймала участь у наступних виборах в Європарламент і отримала 3 місця.

Значно більш популярною у Франції та за її межами є заснована у жовтні 1972 р. партія Національний Фронт. Лідером Національного Фронту є Марін Ле Пен, дочка екс-лідера і засновника цього руху Жана-Марі Ле Пена. Ця партія позиціонує себе як єдину альтернативу як лівим, так і правим партіям, і закликає французів до здійснення «другої французької революції», в ході якої вся реальна влада має перейти у руки французького народу, а в країні має бути встановлена нова, «Шоста республіка».

Основні положення політичної програми Національного фронту характеризують її як націонал-консервативну євроскептичну політичну силу. НФ виступає за припинення подальшої імміграції з неєвропейських країн і посилення вимог при отриманні французького громадянства. Він вимагає повернення до традиційних цінностей:

обмеження абортів, заохочення багатодітних сімей, збереження французької культури перед наступом глобалізації та консумеризму. НФ виступає за посилення протекціоністської політики, спрямованої на підтримку французьких виробників, дрібного бізнесу.

Серед пріоритетів НФ – протидія процесам євроінтеграції, що перетворюють Європу на федерацію, і зменшення ступеня незалежності країни від Євросоюзу і міжнародних організацій. НФ був однією з тих партій, які виступили проти ратифікації Європейської конституції в 2005 р. На думку лідерів партії, Франції не слід вступати ні в які міжнародні організації, які обмежуватимуть французький суверенітет у прийнятті політичних рішень.

Засновник НФ Ж.-М. Ле Пен вважав, що Федеральна Європа є останній етап перед створенням світового уряду, що це проти-природно для Франції, яка має бути господаркою власної волі. За уявленнями М. Ле Пен, ЄС замислювався як противага США і новий геополітичний гравець. Втім вони доходять одного спільного висновку: ЄС не підлягає реформуванню. Франція має повернути собі незалежність в таких галузях як валюта, податки, оборона, міграційна політика, контроль над кордонами. У відповідності з економічним гаслом НФ «Підтримка і свобода», одним із пріоритетних напрямів вважається захист національного ринку за допомогою «розумного протекціонізму».

Спроба застосувати в Європі американську модель етнокультурної інтеграції у вигляді «плавильного котла» призвела до катастрофічних наслідків. Економічно Євросоюз також зазнав катастрофи, демонструючи найслабше економічне зростання за останні десять років. Євро, задумана як інструмент, що фінансує європейську політичну цілісність, не відбулася в якості єдиної валюти, придатної для всіх. Єдина країна, яка успішно грає на валютному полі – це Німеччина. На переконання М. Ле Пен, зараз в особі ЄС ми маємо «новий Радянський Союз», в якому панує псевдодемократія. Європа управляється європейською бюрократією, яка не тільки не цікавиться думкою народів, а й працює проти них. В економіці при владі знаходяться неоліберали, які повністю зруйнували систему соціального захисту населення, а зовнішня політика європейських країн цілком підпорядкована США.

М. Ле Пен називає Євросоюз «глобальною аномалією», яка не піддається удосконаленню, як Радянський Союз перед розпадом. За її словами, ЄС чекає доля СРСР – розпад і повернення країн-

учасниць до «співробітництва суверенних держав». На противагу існуючій моделі європейської інтеграції НФ пропонує варіант «Європи націй» або ж «Європи ста прапорів», що передбачає збереження національних держав у рамках загальноєвропейського культурного простору, а не єдиної суворо уніфікованої держави.

З точки зору М. Ле Пен, Франція гине як на цивілізаційному, так і на економічному рівнях. ЄС паразитує на суверенітеті країни, підпорядковуючи її долю Брюсселю, а також «вигідним» за ринковими мірками країнам, таким як Німеччина, Саудівська Аравія або навіть Катар. За цих умов демократична модель держави – лише жалюгідна ілюзія, що прикриває антинаціональні інтереси міжнародних банків і керуючої ними олігархічної меншини. У результаті створюється порочне коло, що полягає у збільшенні державного боргу до жахливих розмірів. Його накопичення обумовлено виснажливою для французької економіки грою світових банків, що в основному спекулюють на транзакціях і позиках. Єдине вирішення питання – вихід Франції із зони євро та з ЄС, який з самого початку задумувався як наднаціональна клітка, в якій всі держави знаходяться під контролем США. До подібної ж контролюючої інстанції слід М. Ле Пен відносити і НАТО. Вона вважає, що цілком правий був Ш. де Голль, який буквально «вигнав» представництво НАТО з території Франції. Саме так вчинила б і вона в разі перемоги на виборах у 2017 р.³

М. Ле Пен переконана, що Франції необхідно розвивати відносини з Москвою, а не з Вашингтоном, оскільки вона має з нею «і в цивілізаційному, і в стратегічному плані багато спільних інтересів»⁴. Посилаючись при цьому на ідейно-політичну спадщину Ш. де Голля, вона підкреслює, що Росія є частиною Європи, залишаючись практично останнім її суверенним і самостійним елементом, що має вагу на міжнародній арені. Крім того, вона вказує на довгу історію співпраці між двома країнами, а також на економічну вигоду, з якою може бути пов'язана така співпраця. За

---

³ Кагарлицкий Б. Евроскептиков все больше: По всему континенту стремительно нарастают «антиевропейские» настроения / Б. Кагарлицкий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://globalconflict.ru/analytics/39801-evroskeptikov-vse-bolshe-po-vsemu-kontinentu-stremitelno-narastayut-antievropejskie-nastroeniya>

⁴ Компуэн Ф. «Последняя надежда Франции» посетила МГИМО / Ф. Компуэн [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://rus.ruvr.ru/news/2013_06_20/Poslednjaja-nadezhda-Francii-posetila-MGIMO-4471/

її оцінками, росіяни намагаються побудувати «стратегічну державу», захистити свою національну індустрію, зберегти свої цінності, свою ідентичність, не хочуть, щоб їм хтось диктував, визначав їх поведінку на світовій арені. У Москві є свобода і в тому, що стосується монетарної, грошової політики. Вона досить успішно відстоює свій суверенітет, і це викликає роздратування у Вашингтоні. Втім це не має нічого спільного ні з порушеннями прав людини, ні з переслідуванням опозиції. Однак США хвилює лише те, що Росія – абсолютно несхожа на інші країни. Звертаючи увагу на те, що Франція не раз уклала тисний політичний альянс з Росією, М. Ле Пен вважає, що вона могла б зробити це знову – «замість того, щоб зберігати неприродні відносини з англосаксонськими країнами, культура яких нам не так близька, як культура Росії»⁵.

З самого початку своєї історії НФ був проти членства Франції в трансатлантичних структурах. Нинішній його лідер також впевнена, що Америка використовує НАТО в якості інструменту постійної боротьби з Росією, навіть після закінчення «холодної війни», розпаду СРСР і фактичної, хоча і не «західної», демократизації Росії. Під час свого першого візиту в Москву вона заявила: «Я б хотіла, щоб рівновагу у відносинах з Росією було відновлено, тому що у мене таке відчуття, що ЄС веде щодо Росії щось на зразок «холодної війни». За словами М. Ле Пен, у Франції образ Росії «демонізується, її представляють «як диктатуру, повністю закриту країну. З об'єктивної точки зору це не так».

Тісна співпраця з Росією, на думку М. Ле Пен, має стати одним з наріжних каменів французької зовнішньої політики. Виходячи з того, що історично Франція і Росія завжди грали взаємодоповнюючу роль, що сприятливо позначалося на збереженні балансу сил в Європі, вона вважає, що й нині двом державам слід створити міцний альянс для ефективних спільних дій заради підтримання геополітичної рівноваги, яка порушується прагненням США будь-що утримати домінуюче становище. «Франко-російське партнерство – це частина стержня зовнішньої політики Франції, яку я хочу розробити. Ми хочемо вийти з НАТО і створити з Москвою міцне стратегічне партнерство. Ми вважаємо, що якщо ми це зробимо, то за нашим прикладом піде Німеччина. Тоді ми побудуємо вісь Па-

---

⁵ Марин Ле Пен – Россия, Ливия и будущее Франции [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.segodnia.ru/index.php?pgid=2&partid=53&newsid=14873>

риж – Берлін – Москва, яка може дати старт геополітичному відродженню Європи», – наголошує лідер Національного Фронту⁶.

Взагалі вона та очолювана нею партія розглядають кризу в єврозоні та ЄС як ситуацію, що відкриває для Франції і всієї Європи великі можливості. Зокрема, криза може дати поштовх змінам у внутрішній і зовнішній політиці Франції, якій давно пора перестати підкорятися США і розвернутися у бік Росії. «Росія є частиною нашої цивілізації. У нас спільні корені, довга історія чудової дружби (...) Ми повинні повернутися обличчям до Росії і розвивати економічне та енергетичне партнерство. Думаю, що та «холодна війна», яку влаштувала Америка у відносинах з Росією, – це величезна помилка, – казала в одному зі своїх інтерв'ю М. Ле Пен. – В інтересах Франції – розвернутися у напрямку Європи. Великої Європи, яка співпрацює з Росією в дусі партнерства (...) Я маю на увазі всю Європу. Насамперед слід тісніше співпрацювати з Росією». У цьому твердженні вона виходить, в першу чергу, з геополітичної ситуації. Говорячи про «Велику Європу», вона має на увазі не Європу, керовану з Брюсселя наднаціональними структурами ЄС, а Європу суверенних держав, Європу націй, про яку говорив ще Ш. де Голль, – Європу «від Атлантики до Уралу».

Без Росії М. Ле Пен не вважає європейську ідентичність повноцінною. Якщо ми справді маємо намір будувати єдину велику Європу, вона повинна тягнутися від Лісабона до Владивостока. «По-перше, немає жодного позитивного фактора в постійному розширенні Європейського Союзу в його нинішньому вигляді. Ми виступаємо проти будь-яких нових членів ЄС, оскільки дуже цінуємо дружбу з нашими сусідами і не хочемо, щоб вони пережили те ж саме, що довелося пережити нам. Це в першу чергу. Однак Європа могла б бути набагато ширше, якби мова йшла про Європу, що складається з вільних і суверенних націй. Якщо б у Європі мала зверхність співпраця, то вона б простяглася від Бреста до Владивостока. Європейський континент міг би об'єднатися на основі чіткої політики, вільно обраної різними націями, у країн повинна бути можливість вибирати, хочуть вони їй слідувати чи ні. Але сьогодні ЄС розвивається в абсолютно іншому напрямку. Сьогодні вступ кожної нової країни погіршує насправді ситуацію інших

---

⁶ Терентьев А. Марин Ле Пен: «Франция давно уже не свободная страна» / А. Терентьев [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.odnako.org/blogs/show_27204/

членів ЄС, тому що ми змушені знову на них виділяти і витратити гроші, мільйони, мільярди. Але нових благ ми не створюємо»⁷.

На переконання М. Ле Пен, «вивести Францію з кризи зможе тільки повернення до фінансового суверенітету і власної валюти»⁸. Тому опір наднаціональним структурам ЄС, що обмежує і поступово ліквідовують суверенітет держав-членів (єдина валюта, відкриття кордонів), і обіцянка виходу Франції з них – це один з двох постулатів французького Національного Фронту.

Оцінюючи спрямованість сучасних глобальних і європейських трансформацій, М. Ле Пен наголошує на тому, що Європа опинилася у «передреволюційній ситуації». Глобалізація і вільний рух капіталів встановлюють для робітників в усьому світі «закони джунглів», умови нещадної конкуренції. Вона очікує швидше не війну між націями, а війну народів проти їх власних еліт, і тому говорить про революцію, а не війну. Глобалізація створила маленький клас людей, суперолігархів, які тримають світ у своїх руках. Цей клас вона називає плутократією та закликає до здійснення перетворень, спрямованих на встановлення над ним контролю. Так, вона закликає повернутися до принципів, сформульованих ще під час «нового курсу» Ф. Рузвельта у законі Гласса-Стігалла, й здійснити поділ банків за родом діяльності – на комерційні депозитно-позичкові, де люди зберігають гроші й у яких заборонені ризиковані фінансові операції (з наступною частковою націоналізацією цих банків), і на інвестиційні, які заробляють на ризиках.

Останнім часом М. Ле Пен заявляє про необхідність об'єднання зусиль з праворадикальними партіями Європи. Усередині її партії майже немає протистояння, а сама вона має чітку програму. І хоча вона створює дещо спрощену реальність, де всі проблеми країни можна вилікувати національним протекціонізмом, – це соціальні преференції для «справжніх» французів, вихід з ЄС, призупинення дії Шенгенських угод і встановлення повного контролю над національними кордонами, відмова від євро та ісламу, – вона керується притаманним простим французам «здоровим глуздом», і тому її популярність стрімко зростає. НФ вже перестав бути маргіналь-

⁷ Марин Ле Пен выступает за создание франко-российского альянса [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://actualcomment.ru/news/40626/>

⁸ Марин Ле Пен – Россия, Ливия и будущее Франции [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.segodnia.ru/index.php?pgid=2&partid=53&newsid=14873>

ною політичною силою, здобуваючи підтримку серед знакових фігур французького суспільства.

Список використаних джерел і літератури:

1. Лукин В.Н. Современный дискурс европейской интеграции: институциональный и культурный аспекты / В.Н. Лукин, А.В. Мусиенко [Электронный ресурс] // Теоретический журнал «Credo». – 2007. – Режим доступа: <http://credonew.ru/content/view/645/59/>

2. Кагарлицкий Б. Евроскептиков все больше: По всему континенту стремительно нарастают «антиевропейские» настроения / Б. Кагарлицкий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://globalconflict.ru/analytics/39801-evroskeptikov-vse-bolshe-po-vsemu-kontinentu-stremitelno-narastayut-antievropejskie-nastroeniya>

3. Компюзэн Ф. «Последняя надежда Франции» посетила МГИМО / Ф. Компюзэн [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://rus.ruvr.ru/news/2013_06_20/Poslednjaja-nadezhda-Francii-posetila-MGIMO-4471/

4. Марин Ле Пен – Россия, Ливия и будущее Франции [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.segodnia.ru/index.php?pgid=2&partid=53&newsid=14873>

5. Терентьев А. Марин Ле Пен: «Франция давно уже не свободная страна» / А. Терентьев [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.odnako.org/blogs/show_27204/

6. Марин Ле Пен выступает за создание франко-российского альянса [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://actualcomment.ru/news/40626/>

7. Марин Ле Пен: ЕС голый и дрожит под ветром глобализации [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.chelemendik.sk/_____664093585.html